

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח):

הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

שיעור מתנות לאביונים, לימוד הלכות פסח - מקורות והערות

עיקרי ההלכות

- א. שיעור מתנות לעניים- יש אומרים שיוצאים בפרוטה ויש אומרים שצריך לתת סכום כסף השווה לסעודה (כ15-20 ₪).
- ב. טוב וישר לתת מתנות לאביונים ביד רחבה, שזוהי השמחה האמתית, לשמח לב עניים.
- ג. נחלקו הפוסקים אם יש חיוב ללמוד הלכות פסח שלושים יום לפני החג. לסוברים שיש חיוב, החיוב חל כבר ביום פורים.

א. שיעור מתנות לאביונים

נאמר במגילה "ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים". מלשון הכתוב משמע שאין הקפדה לשלוח לעני דברי מאכל או כסף שיקנה בו אוכל, אלא ניתן לתת לו מתנה, ולקביעה זו משמעות לגבי שיעור הנתינה.

הריטב"א כתב ששיעור המתנה המינימלית לעני בפורים היא פרוטה, למרות שסכום זה לא מספיק לסעודה, כיון שלדעתו אין המתנה מיועדת לאכילה.

אמנם יש פוסקים שכתבו שהמתנה צריכה להיות בשיעור סעודה (בזמנינו כ15 ₪). ויש שכתבו לתת יותר.

טוב וישר לתת ביד רחבה כפי האפשר "שאין שם שמחה גדולה ומפוארה אלא לשמח לב עניים ויתומים ואלמנות וגרים, שהמשמח לב האומללים האלו דומה לשכינה" (רמב"ם מגילה פ"ב הל' יז)¹.

ב. לימוד הלכות פסח

במסכת פסחים למדנו, "שואלים ודורשים בהלכות פסח קודם הפסח שלושים יום", כלומר, יש חיוב ללמוד הלכות פסח שלושים יום לפני פסח.

מאיך במסכת מגילה למדנו, "משה תיקן להם לישראל שיהיו שואלין ודורשין בהלכות פסח בפסח, חג בחג, עצרת בעצרת", ולא שלושים יום לפני. כיצד מתיישבת הסתירה?

הבית יוסף מתרץ שלשה תירוצים:

- א. כוונת הגמרא בפסחים היא לא להטיל חיוב ללמוד הלכות פסח שלושים יום קודם, אלא להורות שבשלושים יום קודם פסח, אם באים שני תלמידים לשאול הלכה, האחד שואל בהלכות פסח והשני בהלכות אחרות, על הרב לענות תחילה לשואל בהלכות פסח, כי הוא שואל כעניין.
- ב. מאחר והלכות פסח מרובות, יש ללומדם שלושים יום קודם פסח, ומה שתיקן משה הוא לא לימוד ההלכות, אלא לימוד טעמי החג וטעמי הלכותיו.
- ג. מאחר ובזמן שנהג קרבן פסח לקחו אותו שלושים יום קודם על מנת לבקר אותו ממומים, תקנו חז"ל ללמוד הלכות באותו זמן.

למעשה נחלקו ראשונים ואחרונים האם יש חיוב ללמוד את הלכות פסח שלושים יום לפני החג או שלא. דעת המשנה ברורה שיש חיוב ללמוד שלושים יום קודם לפסח, ויש להתחיל בלימוד הלכות פסח כבר מיום הפורים.

אמנם הגר"ע יוסף כתב שהרוצה להמשיך ללמוד בסדר לימודו הרגיל אינו חייב לשנותו שלושים יום קודם פסח וללמוד הלכות פסח, אלא ימשיך ללמוד את לימודו הרגיל. בחג עצמו, כולם מודים שיש חיוב ללמוד את הלכותיו².

מקורות והערות

1. מן הפסוק בו מתבאר חיוב מתנות לאביונים משמע שאין חיוב לתת לפני דברי מאכל או כסף בו יוכל לקנות אוכל לסעודת פורים. שהרי הפסוק קובע שלרעהו שולחים "מנות", ואילו לאביונים נותנים "מתנות". וכתב בתרומת הדשן (סי' קיא) "ותו נראה דלא אשכחן בשום מקום דמיקרי מנות אלא מידי דמיכלי או דמשתי. וכך דקדק הרמב"ם בלשונו שכתב וחייב לשלוח שתי מנות של בשר או שתי מיני תבשיל או שתי מיני דאוכלים, ונראה דשתייה בכלל אכילה. ובמתנות לאביונים כתב מעות או מיני מאכלים. אלמא דגבי משלוח מנות סבר דווקא מידי דמיכלי".

וכך משמע מדברי הרמב"ם (הל' מגילה פ"ב הלכה טו - טז) "וכן חייב אדם לשלוח שתי מנות של בשר, או שני מיני תבשיל, או שני מיני אוכלין לחבירו... וחייב לחלק לעניים ביום הפורים. אין פוחתין משני עניים – נותן לכל אחד מתנה אחת או מעות או מיני תבשיל או מיני אוכלין". הרי שלעני ניתן לתת או מתנה או מעות או סעודה.

ממילא, מצוות מתנות לאביונים לא שייכת לדיני הסעודה אלא היא מצוה בפני עצמה, לשמח את העניים בפורים. כך גם עולה מדברי הריטב"א (מגילה ז א), שכותב "שאיך נתינה זו מדין צדקה גרידתא, אלא מדין שמחה".

וממילא מובנים המשך דברי הריטב"א שקובע ששיעור הנתינה הוא פרוטה לכל עני, "מסתברא דמתנות לאביונים היינו אפילו בבי פרוטות דשוה פרוטה חשיבא מתנה אבל לא בפחות כדאיתא בגיטין (כ"א א') ובדוכתי אחריתי".

אולם, ישנם כמה פוסקים שכתבו שיקפיד לתת לעני סכום כסף שיספיק לקנות שיעור פת של ג' ביצים, שהוא שיעור כדי סעודה (כן מבואר בזרע יעקב, הובא בשע"ת סימן תרצד, ולומדים שיעור זה משיעור משלוח מנות). ישנם פוסקים שהתאימו שיטה זו למציאות ימינו, ואמרו ששיעור מתנה הוא כדי סעודה פשוטה (כגון לחמנייה ומשקה, כך מפורסם בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל וע"י במקראי קודש (הררי פי"א ס"ק ח) שהביא בשם הגר"מ אליהו זצ"ל השיעור הוא 'מנה פלאפלי').

ועיין עוד בצפנת פענח (הלי' מגילה פ"ב הט"ו) שכתב "ועי' מש"כ רבינו ז"ל בהלי' מתנות עניים פ"ו הי"ב ובמה שכתב הר"ש ז"ל חלה פ"ב משנה ו' דמתנה צריך להיות כביצה ועיין בירושלמי פ"א דדמאי משנה ב' מה דמחלק בין שלם לפרוס ובפ' י"א דתרומות ה"ה ע"ש", ומשמע שלשיטתו שיעור הנתינה הוא בכביצה.

וראוי לתת ביד רחבה כפי האפשר, כי עיני העניים נשואות לצדקה זו. וכתב הרמב"ם (שם הי"ז) "מוטב לאדם להרבות במתנות אביונים מלהרבות בסעודתו ובשלוח מנות לרעיו, שאין שם שמחה גדולה ומפוארה אלא לשמח לב עניים ויתומים ואלמנות וגרים, שהמשמח לב האמללים האלו דומה לשכינה שנאמר להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים".

2. "תנו רבנן משה תיקן להם לישראל שיהו שואלין ודורשין בענינו של יום הלכות פסח בפסח הלכות עצרת בעצרת הלכות חג בחג" (מגילה לב א). פשט הדברים שמשה רבינו תקן לדרוש וללמוד את הלכות החגים בחגים עצמם, לא קודם לכן.

אלא שגמרא זו סותרת גמרא במסכת פסחים (ו א) "כדתניא שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלשים יום רבן שמעון בן גמליאל אומר שתי שבתות". והגמרא שם מסבירה שהמחלוקת בין ת"ק לרשב"ג היא מה ללמוד ממש רבינו, ת"ק למד ממש ש בפסח ראשון הזהיר על פסח שני. רשב"ג לא מקבל לימוד זה, כי משה לימד בפסח את הלכות פסח ואגב זה הזכיר גם פסח שני ואין ללמוד מזה לקודם הפסח. אלא מקור הדבר הוא שמש לימד בראש חדש ניסן את הלכות פסח.

הרי לפנינו סתירה. במסכת מגילה אמרו שמשה תקן ללמוד רק בחג עצמו. במסכת פסחים אמרו שמשה לימד קודם החג, שלשים יום או שבועיים.

בבית יוסף (סימן תכט) הביא שלשה תירוצים בסתירה זו

1. כלל נקוט בידינו (תוספתא סנהדרין פ"ז ה"ה): שני תלמידים, אחד שואל כעניין ואחד שואל שלא כעניין נזקקים לזה ששואל כעניין. הגמרא במסכת פסחים מלמדת ששלושים יום לפני פסח, מי ששואל בהלכות פסח נחשב שואל כעניין. הגמרא במסכת מגילה מלמדת את החיוב לדרוש בהלכות פסח בחג עצמו. בביאור הלכה (ד"ה שואלין) ביאר שמקורו של הסבר זה הוא בגרסא שונה שהייתה לר"ן בגמרא. אצלנו כתוב "שואלין ודורשין" אך בגרסת הר"ף "שואלין" ולא כתוב דורשין.

2. דיני פסח מרובים. אפיית מצות בכשרות, הגעלת כלים, ניקיון הבית ועוד. לכן צריך להודיעם שלשים יום לפני פסח על מנת שיוכלו להתכונן כראוי. מה שאין כן בשאר החגים בהם הדינים מעטים, כולל סוכות. שאע"פ שדיני סוכות רבים הם, החשש ממכשול קטן. שרוב הסוכות כשרות ורוב הלולבים והאתרוגים כשרים. ומה שאמרה הגמרא במגילה לדרוש בהלכות חג בחג, הכוונה היא "לדרוש בטעמים שבעבורם נצטוינו במועד ההוא, וגם לדרוש בדברים שאסור ומותר לעשות ב"ט" (לשון הבי"ט).

3. במסכת עבודה זרה (ה ב) מובא שהסיבה שצריך ללמוד הלכות פסח שלשים יום קודם היא מפני הקרבן, כדי לבדוקו ממומין. "כלומר שכל ישראל חייבין להקריב קרבן לחג זה צריכין שלשים יום לדרוש להם בהלכות הפסח כדי שיהא שהות לכולם ליקח להם קרבנות בדוקים ממומין ואף על גב דהשתא בעוונותינו אין לנו קרבן כיון דבזמן שהיה קרבן התקינו שיהו דורשין שלשים יום קודם תקנה לא זזה ממקומה".

בביאור הלכה (סי' תכט ד"ה שואלין) הביא שרוב הראשונים חלקו על הר"ן והרשב"א (שפירשו כתירוץ הראשון בבית יוסף מחמת שינוי גרסה) ופירשו שיש ללמד הלכות פסח שלשים יום קודם, והתירוץ העיקרי הוא התירוץ השני או השלישי של הבית יוסף.

עוד הביא הביאור הלכה תירוץ מחודש מהחך יעקב. בירושלמי (פסחים פ"א הל' א) כתוב "שואלין בהלכות פסח בפסח... בבית הועד שואלין קודם שלשים יום" ולפי זה תירוץ הסתירה הוא שהגמרא במגילה מדבר לכל אחד בביתו והגמרא בפסחים מדברת בבית הועד.

באליה רבה דחה את דברי החך יעקב, שהרי בכמה מקומות בש"ס כתוב "שואלין קודם שלשים יום" ולא כתוב באף אחד מהמקומות שמדובר בבית הועד, ממילא מוכח שהבבלי חולק בזה על הירושלמי וסובר שאין הבדל בין בית הועד לכל אחד בביתו.

להלכה פסק המשנה ברורה (שם ס"ק ב) שבפסח יש להתחיל ללמוד 30 יום לפני:

"ומתחילין מיום הפורים עצמו. ועכשיו נוהגין לדרוש בשבת הגדול [כשאין ע"פ חל בו דאז צריך להקדים בשבת הקודם] ובשבת שובה [והעיקר להורות לעם דרכי ה' ללמד המעשה אשר יעשון דהיינו דיני הגעלה וביעור חמץ ואפיית המצה ושאר הלכות פסח וכן בשבת שובה לדרוש לפנייהם הלכות יוה"כ וחג הסוכות לבד מה שדורש מענין התשובה אבל אם יהיה הדרשה רק בפלפול או דרוש בעלמא אין יוצאין בזה ידי חובתן] ומ"מ מצוה לכל אחד לעסוק בהלכות פסח לי יום קודם וכן בחג עצמו".

ולגבי שאר החגים הביא המשנה ברורה (ס"ק א) מחלוקת "וה"ה בשאר יום טוב נמי דורשין קודם לכן ל יום בהלכותיהן. ועיין בביאור הגר"א שדעתו דבעצרת סגי מיום א בסיון וי"א דהחוב

שלשים יום הוא רק בפסח משום דיש בהן הלכות רבות כגון טחינת חטים ואפיית המצות והגעלת כלים וביעור חמץ שאלו אם אין עושין אותן כהלכותיהן קודם פסח לית להו תקנה בפסח משא"כ בשאר יום טוב די באיזה ימים קודם. עכ"פ ביום טוב גופא לכו"ע צריך לשאול ולדרוש בכל יום טוב בהלכותיה וכדאיתא בסוף מגילה משה תיקן להם לישראל שיהו שואלין ודורשין בענינו של יום הלכות פסח בפסח הלכות עצרת בעצרת והלכות חג בחג".

לעומת זאת הגר"ע יוסף זצ"ל (יביע אומר ח"ב או"ח סי' כב) העלה שאין חיוב ללמוד קודם הפסח, ודין השו"ע הוא רק לגבי שאלה שלשים יום קודם.

ועל מה שהביא הביאור הלכה שרוב הראשונים חולקים על הר"ן והרשב"א, כתב הגר"ע יוסף, "וטרם אענה אמרתי להעיר אוזן כי באמת דעת הרבה פוסקים כמ"ש הרשב"א והר"ן. ואינם יחידים בזה כלל. זה יצא ראשונה, הריטב"א בפ"ק דמגילה (ד) ד"ה ואריב"ל פורים שחל להיות בשבת, שכי' וז"ל: וההיא דשואלין בהל' הפסח קודם הפסח לי' יום, לא שיהיו חייבים לדרוש כן ברבים, אלא שיש רשות לתלמיד לשאול, והוי שואל כענין. וכי'. נמצאו ב' לשונות אלו חלוקים בעניניהם, כששואלין ודורשין בהל' הפסח בפסח היינו לדרוש בהלכותיו ברבים. ואידך ששואלין בהל' הפסח קודם הפסח לי' יום, היינו שיש רשות לשאול בבית הועד. ולהכי לא גרסינן ביה ודורשין וליתא בנוסחי דווקני. [וכי"ה בסנהדרין יב:] והוכחה לדבר זה, דדרשי' התם [ירושלמי פ"ק דפסחים ה"א], דורשין בהל' פסח בפסח ה' עצרת בעצרת, ובבית הועד שואלין בהל' הפסח קודם לפסח לי' יום. מפי מורי נר"ו, בשם רבו רבינו הגדול ז"ל. עכ"ל הריטב"א. והנה ידוע שרבינו הגדול שכותב הריטב"א, הוא הרמב"ן ז"ל. וכי"כ השד"ח בכללי הפוסקים (סי' י אות ז). ע"ש. וכן דעת מהר"ם חלאוה (פסחים ו:) שכי', שכבר ביאר במגילה, דהא דשואלין בהלכות הפסח קודם לפסח לי' יום, היינו לענין שואל בבית הועד דחשיב שואל כענין. ע"ש. וכי"כ המאירי בפ"ק דפסחים (שם). וכי"נ מדברי הרשב"ץ ז"ל במגן אבות (פ"ה מ"י), שואל כענין, כגון קודם לי' יום מהרגל שנוקקים לו כדאי בתוספתא. ע"ש. וכי"כ הרשב"ץ להדיא בסי' יבין שמועה (דכ"ג ע"ד). ע"ש. נמצא לפנינו חבל נביאים המתנבאים בסיגנון אחד, כתי' האי' של הבי"י, וכמ"ש ג"כ בש"ע. הלא הם הרמב"ן. והרשב"א והריטב"א. והר"ן. ומהר"ם חלאוה. והמאירי. והרשב"ץ".

אח"כ הוכיח הגר"ע שגם הרמב"ם סובר כר"ן והוסיף לענות על ראיות הביאור הלכה וסיכם את תשובתו- "לכן נלע"ד שהעיקר כד' מרן הבי"י והש"ע, שאין חיוב גמור ללמוד הלכות פסח מפורים ואילך, ומותר לכל ת"ח להמשיך בלימודו במקום שלבו חפץ (ע' ע"ז יט. וע' במאמר מרדכי סי' תקנג סק"ב). ומ"מ המורים הוראות לרבים או הנותנים שיעורים ומרביצי תורה לקהל ה', צריכים ללמוד בעצמם בהלכות אלו ולהיות בקיאים בהם להשיב לשואלם דבר ה' זו הלכה. והיה ה' עם השופט לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. ולהודיע לעם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר

יעשון, בדיני הגעלה ואפיית המצות וביעור חמץ וכו'. וכמ"ש האחרונים ז"ל שזהו העיקר מה שצריכים לדרוש לעם ה'. ולכל הדברות בימי החגים עצמם צריך ללמוד ולדרוש הלכות פסח בפסח והלכות חג בחג, וכתקנת משה רבינו (מגילה לב). ואמרינן בשיר השירים רבה (פ"א א פסוק י) נאוו לחייך בתורים, בשעה שקוראים בד"ת בתוריהן, הלי פסח בפסח, הלי עצרת בעצרת, הלי חג בחג. הד"א ובהגיע תור נערה ונערה. ע"כ. ובסנהדרין (קא) אם בעלי מקרא הם יעסקו בתנ"ך, אם בעלי משנה הן יעסקו במשנה בהלכות ובאגדות, ואם בעלי תלמוד הם יעסקו בהלי הפסח בפסח, בהלכות עצרת בעצרת, בהלכות חג בחג. [ובסי' יבין שמועה להרשב"ץ (דכ"ג ע"ד) הגירסא להיפך בעלי משנה יעסקו בהלי הפסח בפסח וכו', ובעלי תלמוד יעסקו במשנה בהלכות ובאגדות. ונראה שהנכון כגירסתינו]. וכל הקורא פסוק בזמנו מביא טובה לעולם שנאמר ודבר בעתו מה טוב. וע"ע בסי' החינוך (סי' שכג) מ"ש בזה".